

Guntis Berelis

Latviešu
literatūras
vēsture

No pirmajiem rakstiem
līdz 1999. gadam

Guntis Berelis

Latviešu literatūras vēsture

No pirmajiem rakstiem

līdz 1999. gadam

Labots un papildināts izdevums

2012

Šis elektroniskais izdevums ir autortiesību objekts. Šo grāmatu vai jebkuru tās daļu ir iespējams reproducēt tikai ar rakstisku autortiesību turētāja atļauju, izņemot īsus citātus atsauksmju rakstos un recenzijās.

© **Guntis Berelis**, 1999

© Datni sagatavoja: **Biedrība „Publicētava”**, 2012

Korektore: **Guna Kalniņa**

ISBN: 978-9984-899-04-6

Mīlo Lasītāj,

Grāmatas Autors izdeva šo grāmatu bez DRM vai kādas citas tehniskās failu aizsardzības, jo, tāpat kā visi biedrības „Publicētava” Autori, uzticas Tev, savam Lasītājam, un tic, ka viņa Lasītājs ir godīgs. Lūdzu, dod mums iespēju arī turpmāk izdot grāmatas atvērtā formātā bez tehniskās failu aizsardzības!

Ja Tu esi ieguvis šo e-grāmatu no draugiem vai atradi to internetā, lūdzu, pārbaudi www.publicetava.lv, vai autors tiešām šo grāmatu piedāvā bez maksas!

Atalgo Autora radošo darbu un ļauj Autoram nodarboties ar svarīgāko – izcila satura radīšanu!

Sirsnīgs PALDIES Tev, Lasītāj!

E-izdevniecības „Publicētava” komanda

Priekšvārds

Šī grāmata nav akadēmiska literatūras vēsture. Tāpat tā nav kompilācija, kurā apkopota informācija par latviešu literatūras vēstures norisēm, autoriem un tekstiem. Pieļauju, ka šo grāmatu nebija īsti korekti nodēvēt par “Latviešu literatūras vēsturi”. Vienīgais iemesls, kāpēc es izšķīros par labu šim nosaukumam, ir tas, ka vēsturiskuma dimensija tajā tomēr jūtama un vismaz daļēji izvirzīta priekšplānā. Turklāt virsraksts “Latviešu literatūra”, kāds varbūt būtu piemērotāks, izsaka vēl mazāk. Visprecīzāk šo grāmatu būtu uzlūkot kā hronoloģiskā secībā sakārtotu visai subjektīvu eseju krājumu. “Latviešu literatūras vēstures” mērķis ir ne tik daudz kalpot par, teiksim, informācijas apkopojumu vai literatūras vēstures līkloču ilustrāciju, cik meklēt atbildi uz jautājumu, kāpēc latviešu literatūra patlaban ir tāda, kāda tā ir. Citiem vārdiem, grāmata ir mūslaiku – beidzamā pusgadsimta – literatūras vēsture, bet tālākas pagātnes norises skartas vien tik daudz, cik tās sasaucas vai ir svarīgas mūsdienu literatūrai. No šejienes izriet dažas manas “Latviešu literatūras vēstures” īpatnības un arī trūkumi.

Grāmatā ir 33 nodaļas. Visai nosacīti šīs nodaļas varētu iedalīt trīs grupās. Daļa no tām veidoti kā pārskati (piemēram, “Cilvēks pasaulē un pasaule cilvēkā” ir pārskats par romāna žanra attīstību no gadsimta sākuma līdz trīsdesmito gadu nogalei). Daļa – kā nozīmīgu rakstnieku daiļrades raksturojumi. Daļa – kā mēģinājumi fiksēt atsevišķus kultūras “atslēgas punktus”. Proti, dažbrīd kultūrā grūti izprotamu iemeslu dēļ piepeši sākas pārmaiņas, nez no kurienes nāk inspirējošs grūdiens, kura iespaidā literatūras – un kultūras vispār – kopaina nedaudzos gados var pārmainīties līdz nepazīšanai. Krietni vienkāršojot, varētu teikt, ka atšķirīgu rakstnieku daiļradē pēkšņi realizējas vienas un tās pašas poētikas likumsakarības, bet viņu radītais vēlāk iegūst kārtējā “-isma” nosaukumu. Rodas iespaids, ka literatūras likumsakarībām patiesi piemīt likuma spēks, ja reiz šie rakstnieki, neviena nemudināti, tik labprātīgi tām pakļaujas. Ir pieredze, kas literatūrai noteikti jāapgūst, citādi tā būs pagalam trūcīga. Šādi – pēc “atslēgas punkta” principa – veidota, piemēram, nodaļa “Aktīvā literatūra”, kurā aplūkota latviešu literatūras saskarsme ar ekspresionisma poētiku: par ģēnijiem šos “aktīvistus”

grūti nodēvēt, tomēr viņu kopējais veikums un iespaids uz literatūras procesu ir nepārvērtējams.

Bez šaubām, līdz ar to šī “Latviešu literatūras vēsture” veidojas zināmā mērā haotiska un literatūras kopaina dažviet varbūt ir īsti nepārskatāma. Tomēr tas ļauj izvairīties no citas galējības. Parasti literatūra tiek sadalīta periodos, turklāt lielākoties tas tiek darīts, vadoties pēc lielajiem sociālajiem satricinājumiem (1905. gada revolūcija, 1940. gada okupācija u. tml.). Šāds modelis ne vienmēr ir aplams, tomēr pārlieku bieži tas ir mānīgs, iegalvodams, ka literāro procesu veido atsevišķi “nogriežņi”: kolīdz beidzas viens periods, sākas cits ar jauniem autoriem un citu vērtību orientāciju. Īstenībā literārais process ir nepārtraukts; nekustīgu ainavu vai “nogriežņi” nav jēgas apcerēt – ir jārunā par procesa dinamiku, par tiem tekstiem, kas iespaido literāro procesu. Jebkāda periodizācija ir tikai ilūzija, lai padarītu vieglāk uztveramu literatūrvēsturisko informāciju. Vai, precīzāk, literatūrā sakārtotība mijas ar haosu. No vienas puses, ja literatūrā valdītu dzelžaina kārtība, bez pūlēm varētu pateikt, kādi teksti tiks sarakstīti pēc gada vai gadu desmitiem. Taču viena no literatūras pievilcīgākajām īpatnībām ir tā, ka process nav prognozējams. Teksts, kas sarakstīts pirms gadsimtiem un licies jau aizmirsts, var aktualizēties šodien un pārtapt par literatūras virzītājspēku. Teksti, kuru pamatā ir viscēlākās un gaišākās idejas, divainā kārtā mēdz nokļūt makulatūras saiņos. Populārs rakstnieks, kura darbus izdod milzīgās tirāžās, jau pēc pārdesmit gadiem var pačībēt vēstures aizkrāsnē, bet vien retajam pazīstams iesācējs iekļūt ģēniju kārtā. Autors neraksta tāpēc, ka pastāvētu pieprasījums tieši pēc šī viņa darba, taču, kad grāmata tiek izdota, izrādās, ka tā ir nepieciešama un, iespējams, literatūras kopaina bez tās vairs nav iedomājama. Utt. No otras puses – ja literatūrā valdītu haoss, tad procesu vispār nebūtu iespējams modelēt. Tomēr modeļi pastāv un dažkārt vismaz daļēji atspoguļo reālo situāciju. Šajā grāmatā es mēģināju atveidot šo literārā procesa svārstīšanos starp sakārtotību un haosu.

Par laikposmu līdz 1940. gadam grāmatā lasāms visai konspektīvs pārskats (par laikposmu līdz 20. gadsimta sākumam – tikai neliels ieskats), kurā īsi raksturota nozīmīgāko rakstnieku daiļrade un fiksētas būtiskākās parādības literatūrā. Šim laikposmam atvēlēta aptuveni trešdaļa no grāmatas kopapjoma. Plašāk tas nav izvērsti vairāku iemeslu dēļ. Pirmkārt, kā jau teikts, vairāk par literatūrvēsturisko notikumu atspoguļošanu mani interesēja problēma par mūslaiku literatūras ģenēzi un dažbrīd visai paradoksālajiem

tapšanas līkločiem. Otrkārt, literatūras vēstures senākās norises neapšaubāmi labāk pārzina profesionāļi un pamatīgs to apraksts un analīze būs atrodama Zinātņu akadēmijas Literatūras, folkloras un mākslas institūta kolektīvajā “Latviešu literatūras vēsturē”, kuru mana “Latviešu literatūras vēsture” nebūt netiecas dublēt. Treškārt, mana grāmata ir ne tik daudz fakto apkopojums, cik dialogs un dažbrīd arī liela jautājuma zīme. Taču latviešu literatūras vēstures pētniecība patlaban atgādina plašu un pieticīgi apdzīvotu teritoriju, kurā jebkāds dialogs ir bezjēdzīgs, pirms nav publicēti visaptveroši un uz objektivitāti pretendējoši akadēmiska rakstura teksti (tostarp tikko piesauktā ZA “Latviešu literatūras vēsture”), kurus pēcāk var apstrīdēt no visdažādākajiem subjektīvajiem skatpunktiem. Ceturtkārt, akadēmiskajās literatūras vēsturēs beidzamo gadu desmitu literatūra parasti tiek atstāta novārtā, turpretī manā grāmatā tieši tā ir uzmanības centrā.

Un tā tad: kāpēc latviešu literatūra patlaban ir tieši tāda, kāda tā ir? Atbilde – tas būtu kāds literārā procesa modelis, ar kura palīdzību varētu orientēties latviešu literatūras vēsturē. Modelis, kas literatūras vēsturi traktētu nevis kā sastingušu autoru un tekstu kolekciju, bet gan kā dinamisku procesu. Un uzreiz jāuzsver, ka šis modelis būtu 100% aplams. Jo – varbūt pēc tā vēsturē gan varētu orientēties, taču literatūrā un arī kultūrā vispār, kā jau teikts, nav tādu modeļu, ar kuru palīdzību varētu paredzēt, kāda veidosies literatūras ainava nākotnē. Līdz ar to rodas pretruna: ja modelis šķietami pareizi apraksta vēstures ainas, tad, ņemot vērā to, ka literatūra ir nepārtraukts process – visi teksti un notikumi ir savstarpēji saistīti, tam it kā vajadzētu paredzēt arī turpmākās norises. Šādu modeļu, protams, nav. Un tas savukārt nozīmē, ka jebkurš modelis ir ja ne gluži melnīgs, tad vismaz iluzors. Citiem vārdiem, lai cik rūpīgi un niansēti nebūtu izstrādāta kāda literatūrvēsturiskā koncepcija, tā allaž būs nepareiza. Tas ir pats galvenais, kas jāapzinās jebkuram kritiķim, literatūrvēsturniekam vai teorētiķim.

Saprotams, no tikko teiktā izriet jautājums: ja autors apzinās, ka viņa radītais modelis ir aplams – kāda gan jēga šai grāmatai? Taču literatūra “kā tāda” neeksistē. Literatūra “kā tāda” ir nedzīvu ķieģeļu rindas grāmatplauktos. Literatūra pastāv tikai attiecībās. Starp autoru un viņa radāmo tekstu. Starp autoru un jau radīto tekstu. Starp autoru un tradīciju, precīzāk, starp autoru un tiem tekstiem, ar kuriem viņš savulaik saskāries. Starp tekstu un lasītāju. Starp lasītāju un atmiņām, kuras viņā atstājis reiz izlasītais teksts. Starp tekstu un kritiķi. Starp autoru un kritiķi. Starp kritiķi un lasītāju. Utt.

Visi šie impulsi ir grūti fiksējami, pakļaujas dažādām likumsakarībām, turklāt dažkārt tie mēdz meklēt vistālākos apkārtceļus un savā starpā neatšķetināmi samezglioties. Tāpēc, ja mērķis ir nevis faktu apkopošana, bet procesa analīze, pilnīgu, objektīvu un visaptverošu literatūras vēsturi nemaz nav iespējams uzrakstīt. Var radīt tikai savu versiju. Un šeit izrādās, ka ļoti būtisks ir subjektīvais skatījums. Subjektīvais skatījums – tās ir attiecīgā autora personiskās attiecības ar literatūru. Autors ir tiesīgs neņemt vērā nedz apceramā teksta kontekstu, nedz dažādās literatūrteorētiskās koncepcijas – viņa personiskajām attiecībām tas viss nav svarīgs. Pieļauju, ka ir iespējams uzrakstīt absolūti personisku literatūras vēsturi, neņemot vērā nekādus spēles likumus – un tā noteikti būtu ļoti aizraujoša literatūras vēsture, kas radītu ap sevi ne mazāk aizraujošas diskusijas. Tomēr neeksistē arī literatūras vēsture “kā tāda”. Nav iespējams radīt ideālu un neapstrīdami patiesu procesa modeli. Svarīgākas par to, vai modelis ir patiesi vai aplams, ir attiecības starp vairākiem modeļiem, vairākām literatūrvēsturēm, kas rakstītas, uzlūkojot procesu no dažādiem skatpunktiem. Citiem vārdiem, no svara ir dialogiskais spriegums, kas veidojas starp vairākiem atšķirīgiem literatūras vēstures traktējumiem. Jebkurai literatūras vēsturei jābūt ne tikai izziņas avotam, bet arī provokācijai: tai jāizaicina sevi apstrīdēt. Īstenībā tas arī ir analītiska teksta galvenais uzdevums un pastāvēšanas jēga: nepieciešams radīt un nepārtraukti uzturēt kultūrā šo dialogisko spriegumu – nevis sakārtot literatūru “pa plauktiņiem” un ierādīt katram rakstniekam viņa “īsto vietu”. Analīze un interpretācija nebūt nav teksta sadalīšana sastāvdaļās (vadoties pēc analītiskā teksta, pie labākās gribas nav iespējams restaurēt analīzes objektu). Analīze un interpretācija ir savdabīgs metaforiskās domāšanas paveids; metaforiska iedaba piemīt pašam interpretācijas aktam. Manuprāt, katram ar rakstniecību saistītam cilvēkam būtu svētīgi uzrakstīt savu latviešu literatūras vēstures versiju, fiksēt savas personiskās attiecības ar literatūru. Tad patiesi varētu runāt par literatūras vēstures apcerēšanu kā par dialogisku procesu, taču patlaban tā, protams, ir diezgan utopiska iedoma – diez vai tuvākajā nākotnē vēl parādīsies kāda izteikti subjektīva literatūras vēsture. Tāpēc dažviet biju spiests mazliet pieklusināt savu tieksmi uz kategoriskiem vērtējumiem, lai nepieciešamības gadījumā lasītājs varētu uzzināt ne tikai manas domas par latviešu literatūru, bet gūt daudz maz pilnīgu priekšstatu par procesu.

Man vienmēr likušies visai aizdomīgi tie literatūrvēsturiskie apcerējumi, kas rakstīti apmēram pēc šāda principa: autors dzimis tad un tad,

tur un tur, bērņībā klausījies vecmāmiņas pasakas, skatījis dzimtenes balto bērzu birzis, bet aukstajos ganu rītos sildījis kājas govju pļekās. Un no šīm govju pļekām tiek izvedināts autora daiļrades skaidrojums un analīze. Tikko teiktais, protams, ir mazliet pārspīlēts, tomēr acīm redzams ir tas, ka pārlietu bieži literatūra tiek apcerēta, ņemot par pamatu rakstnieku biogrāfijas, visviens, vai runa ir par govju pļekām, vai kādiem citiem viņa pieredzējumiem pasaulē, ko mēs dēvējam par reālu. Citiem vārdiem, teksts tiek uzlūkots kā piedeva autora biogrāfijai, nemaz neiedomājoties par to, ka daiļrades ziņā pilnīgi atšķirīgu rakstnieku biogrāfijas var būt ļoti līdzīgas vai, gluži pretēji, dažādas pieredzes, kas turklāt gūtas stipri attālinātās pasaules malās, var realizēties apbrīnojami līdzīgos tekstos. Iespējams, rakstnieks kādā tekstā patiesi piesauc šīs govju pļekas – tāpat kā citus savus pieredzējumus. Taču, ja svītrotu šīs nenozīmīgās detaļas, viņa daiļrades būtība neko daudz nemainītos. Vienu detaļu vietā nāktu citas, bet ne jau no šīm niansēm atkarīgs literatūras ritējums. Pumpura “Lāčplēša” poētiku iespaidoja ne tik daudz autora ceļojumiem piesātinātā dzīve, cik folkloras zināšanas un lasīšanas loks. Lasot Raiņa darbus, nezinātājam diez vai ienāks prātā, ka daudzi no tiem sarakstīti Šveicē. No Čaka dzejas pie labākās gribas nevar izvedināt to faktu, ka sadzīvē viņš bija konservatīvs cilvēks un pie visām varām allaž tiecās būt lojāls pilsonis. Utt. Rakstnieka biogrāfija literatūras vēsturē ir diezgan nebūtisks faktors. Literatūras virzītājspēki tomēr jāmeklē dziļāk.

Cits, vienlīdz izplatīts literatūras vēstures traktējums – norises literatūrā tiek izvedinātas no sociālpolitiskajām norisēm. Mazs piemērs. Daudzkārt ir lasīts apmēram šāds apgalvojums: 1905. gadā notika revolūcija, tāpēc Rainis sarakstīja “Vētras sēju” un “Uguni un nakti”. Šeit grūti ko ieblīst – acīm redzami, ka 1905. gada motīvi ir gan “Vētras sēja”, gan “Uguni un nakti”. Tomēr, uzmanīgāk ielūkojoties, situācija izrādās krietni sarežģītāka. Vienlaikus ar Raini un 1905. gada revolūciju darbojās arī tā saucamie dekadenti, kuru daiļradē sociālo norišu atbalsis atrodamas vien retumis un kurus tāpēc pieņemts pretstāstīt Rainim. Īstenībā gan Raini, gan dekadentus nodarbināja viena un tā pati problēma: izmainīt latviešu literatūru. Ka to nepieciešams izmainīt – tur viņi bija pilnīgi vienprātīgi. Rainis šim nolūkam izmantoja sociāli tendētus motīvus, dekadenti vairāk tiecās uzturēties “tūrās mākslas” teritorijās. Un šeit rodas jautājums: varbūt Raini un dekadenti ir vienas un tās pašas kultūras paradigmas dažādas izpausmes, kas savukārt iekļaujas plašākā, visu Eiropu aptverošā strāvotumā, ko dēvē par simbolismu?

Vēl kāds piemērs. Ir 2. pasaules karš, piedzīvota gan padomju, gan vācu okupācija. Taču – ar ko nodarbojas rakstnieki? Čaks raksta “Matīsu, kausu bajāru” un “Spēlē, Spēlmani”, Kārlis Zariņš publicē vēsturisko romānu “Kāvu gadi”, Anšlavs Eglītis – romānu “Homo Novus”, Ilona Leimane – romānu “Vilkaču mantiniece”, Eriks Ādamsons – noveļu krājumu “Lielais spītnieks”, Mirdza Bendrupe – noveļu krājumu “Dieva viesuļi”, Andrejs Upīts raksta kultūrvēsturisko romānu “Zaļā zeme”, Jānis Plaudis strādā pie mistiski ornamentētā romāna “Sila runcis”. Visos šajos latviešu literatūrai nozīmīgajos darbos grūti samantīt kara atspulgu vai kādas atbalsis no abām okupācijām. Līdz ar to rodas kārtējais jautājums: kāpēc šie literāti atmetuši ar roku savai rakstnieka misijai un nodevušies sabiedriski pagalam nelietderīgu tekstu radīšanai?

Un vēl. Nodaļā “Sešdesmito gadu dzejas renesanse” aprakstītas pārmaiņas latviešu dzejā sešdesmitajos gados – un šīs pārmaiņas bija tik būtiskas, ka pamanāmas bez jebkādiem analītiskiem mērinstrumentiem, turklāt tās neiedvesmoja nekādi sociālie satricinājumi. Šeit iznirst kārtējais jautājums: vai 1968. gads Čehoslovākijā, 1968. gads Parīzē, sešdesmito gadu “puķu bērni” un sociālie satricinājumi ASV nav vienas un tās pašas paradigmas sastāvdaļas? Varbūt tās bija pārmaiņas, kas realizējas vai visā pasaulē visdažādākajās esamības sfērās un kurām nekādi “dzelzs priekškarī” nebija šķērslis? Un, ja tā, tad kā šajā pasaules kontekstā iekļaujas Vācieša “Elpa”, Ziedoņa “Motocikls” un Māra Čaklā dzeja? Tālāk: sešdesmito gadu nogalē ASV aizvien aktīvāk sāka rakstīt par parādību, kas ieguva postmodernisma vārdu. Aizritēja tikai nedaudzki gadi, un Marģeris Zariņš publicēja romānu “Viltotais Fausts” (1973), kas struktūras ziņā ir tik klasiski postmoderns teksts, ka klasiskāku grūti iedomāties (ja vien, runājot par postmodernismu, var atļauties lietot jēdzienu “klasisks”). Mēs, protams, varam pieņemt, ka autors, būdams ļoti erudīts un daudzpusīgs intelektuālis, gan rakstniecībā, gan mūzikā inspirējies no Rietumu teorētiķu apcerējumiem. Šāds pieņēmums varētu izskaidrot dažas īpatnības Zariņa daiļradē, taču neizskaidro “Viltotā Fausta” neparasto vērienīgumu un tajā atrodamo postmodernā romāna ideju kondensātu laikā, kad Latvijā diez vai kāds vispār bija kaut ko dzirdējis par postmodernismu (skat. tuvāk nodaļu “Latviešu literatūra un postmodernisms”). Savukārt Regīnu Ezeru diez vai varētu klasificēt kā intelektuāļu ciltij piederīgu. Savos literatūrkritiskajos izteikumos viņa allaž bijusi vairāk nekā konservatīva un, šķiet, orientēšanās pasaules literārajos

strāvojumos viņai nepavisam nelielas svarīga. Kā izskaidrot to, ka viņas proza ilustrē 20. gadsimtā tik ļoti iecienīto domu par romāna nāvi (par to – nodaļā “Kā mirst romāns un kas paliek pāri pēc tam, kad viņš ir pagalam”)? Norises literatūrā nav nejaušas un atkarīgas tikai no sociālajām norisēm. Bez šaubām, sociālās norises noteikti rod atspoguļojumu literatūrā, taču arī tās nenosaka attiecīgā teksta poētiku. No šejienes gluži likumsakarīgi izriet nākamais jautājums: kāpēc apmēram vienlaikus dažādās kultūrās iznirst vieni un tie paši elementi un sākas apbrīnojami līdzīgi procesi?

Neatbildēsim uz tikko formulētajiem jautājumiem – un tas arī nav šīs grāmatas uzdevums, turklāt atbildes iespējamās vien hipotētiskā līmenī. Tomēr jautājumi pastāv. Tos allaž der atcerēties, ja rodas vēlēšanās literāra teksta skaidrojumu vai analīzi pārlieku tieši izveidot no autora personiskās pieredzes vai sociālajām norisēm.

Teksts rada tekstu, literatūra rada literatūru. Tāpēc, apcerot literāro procesu, šajā grāmatā vispirmām kārtām runāts nevis par autoru biogrāfijām – tās skartas vien garāmejojot – vai par parādībām sociālajā dzīvē, bet gan par tiem specifiskajiem elementiem, kas atšķir literatūru no jebkuras citas cilvēka darbības sfēras. Literatūra uzlūkota kā poētiska parādība ar savām likumsakarībām un savu vērtību orientāciju. No šejienes izriet arī autoru atlase. Jebkura literatūras vēsture rada jautājumus: kurš rakstnieks tiesīgs “ieiet vēsturē” (lai no cik subjektīva skatpunkta tā nebūtu sarakstīta), kurš no tās jāizmet. Citiem vārdiem, kur meklējama robeža, pēc kuras literāts no izcila un ievērtības cienīga rakstnieka pārtop nenozīmīgā. Jau senie grieķi zināja, ka pat vispēdīgā grafomāna sacerējumos var atrast vismaz vienu ģeniālu rindu. Un – šī rinda kāda paradoksāla vēstures mežģīņuma dēļ var izrādīties tik svarīga visai literatūrai, ka uz tās klūp vēl daudzas rakstnieku paaudzes. Vai šīs rindas dēļ grafomāns jāceļ ģēnija kārtā? Tā, protams, ir galējība, tomēr problēmas aprises tā ieskicē. Nedomāju, ka esmu atrisinājis šo problēmu – un nedomāju, ka to vispār iespējams atrisināt. Es vadījos apmēram pēc šāda principa: ko attiecīgais rakstnieks devis literatūrai? Kā viņš iespaidojis procesa virzību? Vai viņš pievienojis literatūrai līdz šim neapgūtas teritorijas? Vai bez viņa latviešu literatūra vispār būtu iedomājama? Bez tam – varbūt kāda ne īpaši nozīmīga rakstnieka daiļradē izceļas kāda īpatnība, kas nekur citur tik spilgtā formā latviešu literatūrā nav izjūtama, tāpēc arī šim rakstniekam veltīta uzmanība.

Neesmu īpaši akcentējis kādu literatūrteorētisku vai literatūrvēsturisku koncepciju. Diez vai ir liela jēga vēltīt šo grāmatu kādas koncepcijas pierādīšanai, lai tā liktos patiesa. Tomēr uzmanīgs lasītājs, iespējams, pamanīs, ka konceptuālā līmenī 20. gadsimta latviešu literatūras vēsture uzlūkota kā piecu paradigmu maiņa. Pirmā – gadsimta sākumā (Rainis, Plūdons, Virza, dekadenti). Otrā – divdesmitajos gados (ekspresionisms, Sudrabkalns, pēcāk Čaks, prozā Kārlis Zariņš). Trešās pārbīdes aprises iezīmējās trīsdesmito gadu nogalē; tā jūtama arī vēl 2. pasaules kara laikā sarakstītajos tekstos (Ādamsons, Anšlavs Eglītis, Bendrupe; tai piederīga arī, piemēram, Čaka kara laikā sacerētā dzeja), taču tās realizāciju pārtrauca padomju vara un socreālisma uzspiešana. Pārmaiņas, kas notika piecdesmitajos gados pēc Staļina nāves, manuprāt, saistāmas ne tik daudz ar norisēm kultūras zemstrāvās, cik ar to, ka literatūra atbrīvojās no ideoloģijas terora un atsākās tās dabiskais ritējums. Ceturtā paradigmātiskā pārbīde sākās sešdesmitajos gados (Vācieša, Ziedoņa, pēcāk Čaklā dzeja; Bela un Ezeras romāni, Jakubāna stāsti). Un, visbeidzot, piektā pārbīde sākās astoņdesmito un deviņdesmito gadu mijā un turpinās joprojām.

Gan jāpiebilst, ka literatūru iespaido un veido pārāk daudzi un atšķirīgi faktori, lai visas literārās norises varētu atvedināt uz šīm paradigmātiskajām pārbīdēm; pastāv arī nejaušības, kas dažkārt pilnībā mēdz izmainīt kopainu. Turklāt paradigmu maiņa – tas nebūt nav, teiksim, “lūzums” vai kaut kas pēkšņš un mirklīgs. Paradigmu maiņa ir process, kas var ilgt gadu desmitus – un līdzās tam var pastāvēt atbalsis no iepriekšējās paradigmas un nākamās paradigmas priekšnojautas it kā marginālu tekstu formā. Viena autora daiļradi var iespaidot vairākas paradigmas – un arī viņš pats var būt vairāku paradigmu veidotājs. Tāpat dažs ievērtības cienīgs autors var pastāvēt vispār ārpus jebkādam procesa likumsakarībām. Šo veselu kultūrlāņu pārbīdīšanos var fiksēt tikai, piemēram, salīdzinot divu gadu desmitu procesus literatūrā: ja rodas iespaids, ka ir mainījies kaut kas ļoti būtisks, visai literatūrai kopīgs, tad ir skaidrs, ka šī paradigmu maiņa notikusi.

Mazliet par šīs grāmatas trūkumiem. Pats galvenais – tajā nav aplūkota trimdas literatūra. Diemžēl trimdas rakstnieku darbos neorientējos tik labi, lai justos tiesīgs tos vērtēt un rakstīt par trimdas literatūru kā par procesu. Bez šaubām, varēja iet vieglāko ceļu un īsumā uzskaitīt autorus, tekstus un faktus, taču tas būtu klajš diletantisms. Turklāt par trimdas literatūru vispār nav neviena (!) aptveroša un pārskatoša darba, tāpēc pagaidām diez vai viena

cilvēka spēkos ir izanalizēt šo milzīgo un zināmā mērā arī haotisko faktu un tekstu apjomu. Sākumā bija iecere manu “Latviešu literatūras vēsturi” papildināt ar cita autora sarakstītu nodaļu, kurā būtu sniegts vismaz konspektīvs pārskats par trimdas literatūru, diemžēl šī iecere nerealizējās.

Esmu pārliecināts, ka pēc gadiem piecdesmit gan literatūrpētnieki, gan lasītāji kā pašsaprotamu uztvers faktu, ka Regīna Ezera un Zigmunds Skujiņš romānus rakstīja Latvijā, Anšlavs Eglītis – Kalifornijā, bet Gunars Janovskis – Anglijā. Tiks vilktas paralēles, piemēram, starp Dzintara Soduma un Visvalža Lāma piecdesmito gadu daiļradi, bet Andreja Irbes īsproza tiks traktēta kā piedalīga sešdesmito gadu pārmaiņās latviešu literatūrā. Iespējams, tiks fiksēts, ka “Elles ķēķa” dzejnieki Ņujorkā un dzejnieki Latvijā inspirējušies un vieniem un tiem pašiem avotiem. Citiem vārdiem, 20. gadsimta latviešu literatūras vēsture būtu jāraksta bez sadalīšanas Latvijas un trimdas literatūrā, jo šādu paralēļu un sakritību, lai arī bieži vien apstrīdamu, ir ļoti daudz. Jau tagad nav no svara tas, ka Agate Nesaule mīt ASV un raksta angļiski, Juris Kronbergs dzīvo Zviedrijā, bet Aina Vāvere – Austrālijā. Viņi visi piederīgi pie latviešu literatūras un iekļaujas kādā lielāka mēroga struktūrā. Trimdas literatūra faktiski ir pusgadsimtu gara un traģiska epizode latviešu literatūras vēsturē, zināmā mērā strupceļš, jo tā ir apstākusi pati no sevis. Diemžēl patlaban vienotu latviešu literatūras vēsturi nav iespējams uzrakstīt tā vienkāršā iemesla dēļ, ka nav apkopoti fakti. Ja fakti ir savākti, veidojas mozaīka; balstoties uz šādu mozaīku, jau iespējams konceptuāls skatījums un analīze. Patlaban gan ir iespējams nosaukt pazīstamāko autoru vārdus un viņu darbus, taču literatūras zemstrāvas ir apslēptas zem faktu un tekstu masām.

Grāmatā nav skarta dramaturģija, jo tas tomēr ir žanrs, kas orientēts ne tik daudz uz lasāmu tekstu, cik uz izrādi. Aplūkotas vien atsevišķas lugas tajos gadījumos, kad bez tām literārā procesa raksturošana nav iedomājama (piemēram, Raiņa lugas). Tāpat nav analizēta nedz esejistika, nedz literatūrkritika.

Dažu subjektīvu iemeslu dēļ nav aplūkota 20. – 30. gadu romantiķu (Austras Skujiņas, Jāņa Ziemeļnieka, Jāņa Grota u. c.) dzeja, kas būtu pelnījusi atsevišķu nodaļu. Diemžēl ar šo autoru rakstīto man nav izdevies iedibināt tik personiskas attiecības, lai es spētu to visu izlasīt, nemaz nerunājot par apcerēšanu. Šā paša iemesla dēļ tikai garāmejojot pieminēta Anna Brigadere un daži citi autori. Līdzīgs trūkums piemīt nodaļām, kurās apcerēta mūslaiku literatūra: nav raksturota to dzejnieku un prozistu daiļrade, kuri, lai arī

ievērtības cienīgi, allaž mituši kaut kur literārā procesa marginālījās (piemēram, Arvīds Skalbe, Mirdza Bendrupe, Velga Krile u. c.). Zināma nelīdzsvarotība piemīt pēdējai nodaļai: 90. gados debitējušo prozistu darbi gan ir aplūkoti, taču mazāka uzmanība pievērsta šā laikposma jauno dzejnieku grāmatām. Tas tāpēc, ka no grāmatizdošanas problēmām vispirmām kārtām cieš tieši dzeja. Līdz ar to daudzas iespējamās grāmatas nav iznākušas – 90. gadu poētiskā ainava patlaban ir ļoti trūcīga ne jau dzejnieku trūkuma dēļ.

Noslēgumā jāpiebilst, ka, pielicis šai grāmatai punktu, es sāku saprast, kādai īsti būtu jābūt manai “Latviešu literatūras vēsturei”. Taču tā būtu tik ļoti atšķirīga no šīs grāmatas, ka nav lielas jēgas par to runāt.

Latviešu valodā rakstītā literatūra

Tas liekas pašsaprotami: ikkatra nacionālā literatūra attīstās, sakņojoties tautas daiļradē. Ir mīts, ir folklorā, vēlams arī varoņeps – un no šīs mitoloģiskās olas laika gaitā izšķīļas literatūra. Taču latviešu literatūrā, neraugoties uz apskaužami bagāto mutvārdu tradīcijas pieredzi, bija citādi: vārds netiecās izrauties no klusuma vai aizmirstības un tapt pierakstīts; doma netiecās iemiesoties vārdā: pavisam pretēji – cituviet jau aprobētām un ikdienišķām domām un idejām sāka kalpot arī latviešu valoda. Šo aptuveni trīs gadsimtu ilgo procesu visprecīzāk būtu dēvēt nevis par latviešu literatūru, bet gan par latviešu valodā rakstīto literatūru. Parasti literatūra rodas – “patī no sevis”, iespējams, autoriem īsti neapzinoties nedz sava darba mērķi, nedz tā funkcijas kultūrā; literatūra “dzimst” kā poētiskās pieredzes likumsakarīgā tieksme saglabāties uz papīra; literatūra pieprasa, kas tai attiecīgajā laikposmā nepieciešams, un autors izpilda šo “poētisko pasūtījumu”. Turpretī latviešu literatūra tika radīta, lai pierakstītu utilitārus un didaktiskus tekstus; precīzāk, to importēja no Vācijas. “Poētiskā pasūtījuma” princips latviešu literatūrā nedarbojās – tas parādījās krietni vēlāk, kad importētā tradīcija jau bija tik dziļi iesakņojusies, ka bija radījusi pati savu kultūras sistēmu un telpu. Radītāji, vācu mācītāji (latviešu tautības mācītājs Jānis Reiters (aptuveni 1632–1697), kura tulkojumā publicēti Bībeles fragmenti, bija viens no retajiem izņēmumiem), lieliski apzinājās gan sava darba mērķi, gan funkcijas kultūrā. Tekstu tapšana bija pārāk loģiska – literārajam procesam pilnībā pietrūka pārsteiguma momenta, kas ir viens no būtiskākajiem kultūras virzītājspēkiem. Tomēr arī šis it kā loģiskais process bija gana sarežģīts un neviendabīgs. Provinciālajā Latvijā atbalsojās un līdz ar to arī literatūru ietekmēja gan reformācija un kontrreformācija, gan Apgaismības laikmeta garīgie strāvājumi, gan piētisma un racionālisma idejas. Sākumā literatūras tapšanu noteica nepieciešamība pēc latviešu valodā rakstītiem un no kanceles sludināmiem kristīgo rituālu tekstiem, bet pēcāk to veidoja jau vācu klasicisma un sentimentālisma iespaidi.

Literatūras importēšanas cēloņi bija gluži vienkārši. Līdz pat 19. gadsimta sākumam latvieši pārsvarā bija dzimtzemnieki, kuriem nebija ne mazākās nojausmas par vācu kultūras virsotnēm (diez vai viņi izjuta īpašu nepieciešamību tās sasniegt) un kuri turklāt diezgan skeptiski uztvēra kristīgo ticību. Latviešiem nebija savas intelīgences – un nebija arī iespēju tai rasties. Te gan jāpiebilst, ka aplami būtu raudzīties uz latviešu zemniekiem kā uz absolūti neizglītotiem ļautiņiem. Ir konstatēts, ka 18. gadsimta beigās dažos novados lasīt pratuši aptuveni divas trešdaļas pieaugušo iedzīvotāju, vietumis Vidzemē – pat līdz 90% (salīdzinājumam minēšu, ka Vācijā šai laikā lasītpratēju bija ap 50%, Krievijā – 4%). Savukārt vācu mācītāji, izglītojušies vācu universitātēs, uzauguši vācu literatūras kontekstā, droši vien labi apzinājās, ka nav nozīmes rakstīt efektīgas varoņlugas, vērienīgus romānus vai priecēt latviešu zemniekus ar klasicisma “augstajiem žanriem” – himnām un odām (un arī šeit jāpiebilst: diez vai provinciālie mācītāji izjuta īpašu nepieciešamību ar to nodarboties, bet, ja arī izjuta, tad diez vai viņiem pietika tam talanta). Atcerēsimies, ka pat Garlībs Merķelis nebūt netiecās savus darbus aizvadīt līdz latviešu lasītājam: latviešu drūmo dzīvi un laimīgo senatni viņš aprakstīja, pielietodams tolaik Eiropā populāro ceļojumu romānu klišeju – apmēram tā, kā dažs tālāk ceļojis autors aprakstītu nēģeru vai indiāņu sadzīvi un leģendas, t. i., Merķelis savus darbus bija adresējis tikai un vienīgi vācu lasītājam. Laikposmā pirms Merķeļa šī diferencētā adresācija bija vēl spēcīgāk izteikta. Latviešu lasītājam bija paredzēti adaptēti kristīgo rituālu teksti, derīgus padomus ietveroši un moralizējoši, katram dzīves gadījumam piemērojami lasāmgabali un retumis arī kāds emocionālāks pants. Gandrīz visi mācītāji asi vērsās pret tautas daiļradi, pūlēdamies panākt, lai viņu sacerētās dziesmas izspiestu tautasdziesmas. Tomēr šajā grēka darbā nav nozīmes vainot pašus mācītājus – atcerēsimies, ka arī Eiropā klasicisma laikmetā tautasdziesmas ierindoja “zemajā žanrā” un pie literatūras vispār nepieskaitīja.

Līdz ar to šķēlās nepārkāpjama plaisa – starp nepārtraukti dzīvo un aktīvo tautas daiļradi un dažkārt jau par nedzīvu tapušo importa produkciju. Iespējams, šī plaisa iespaido literatūru vēl mūsdienās – ja ne citādi, tad tā izpaužas kā nostalgija pēc nepierakstītās – un tālab zudušās – poētiskās pieredzes. Literatūras stūrakmens izskatās aizdomīgi nestabils. Faktiski par literatūras pamatu kalpoja Rietumeiropas literatūras ēna.

Mūsdienu lasītāja acīm raugoties, līdz pat 19. gadsimta otrajai pusei grūti runāt par lasāmu literatūru. Tolaik tapušie teksti drīzāk pieskaitāmi

literatūras pieminekļiem, vai arī tie ir pieminekļi latviešu literatūras sākotnei. Šajā nodaļā atzīmēsim tos faktus, kurus varētu nosaukt par pirmajiem: pirmās grāmatas, pirmie autori, pirmie žanru iedīgļi utt.

Pirmie raksti latviešu valodā parādījās 16. gadsimta pirmajā pusē. Tie bija dažādi utilitāra rakstura pieraksti: ieraksti dokumentos, tēvreize, rokrakstos palikuši rituālu teksti u. tml. Pirmā līdz mūsdienām saglabājusies grāmata – katoļu katehisms – iespiesta 1585. gadā. Ir ziņas, ka drukātas grāmatas bijušas jau 1525. gadā. 1586. gadā iznāca luterāņu katehisms; nedaudz vēlāk tam sekoja vēl divas luterāņu grāmatas – no vācu valodas tulkotas garīgas dziesmas un evaņģēliju fragmenti. 1588. gadā Rīgā nodibinājās pirmā tipogrāfija, kura piederēja Niklāvam Mollīnam un kura izdeva grāmatas tikai vācu valodā. Pirmā Rīgā iespiestā grāmata latviešu valodā – baznīcas rokasgrāmata – iznāca 1615. gadā.

Taču ar literatūru visupirms saistās mācītāja Georga Manceļa (1593–1654) vārds. Literārais kods, šai gadījumā – kristietisma sludināšanas principi – bija jau gatavs, atlika vien radīt tam piemērotu latviešu rakstu valodu. Mancelis to radīja, turklāt tik veiksmīgi, ka Manceļa rakstība mazliet pārlabotā un papildinātā veidā saglabājās līdz pat 20. gadsimta sākumam. Viņš sastādīja pirmo vācu–latviešu vārdnīcu, sacerēja desmit dialogus, kuros iespējams saskatīt prozas pirmsākumus, tulkoja evaņģēliju fragmentus un antīkā vēsturnieka Josefa Flāvija tekstu par Jeruzālemes izpostīšanu un, pats galvenais, sacerēja apjomīgu sprediķu krājumu, pie kura bija strādājis 20 gadus un kuru, kā stāsta, no kanceles spējis nolasīt arī latviešu valodas nepratējs. Jau mūsdienās par Manceli teikts, ka viņš bijis pirmais ievērojams garīgā laikmeta rakstnieks, t. i., viņš nav nodarbojies ar tulkošanu vien, bet radījis arī oriģināltekstus latviešu valodā.

Savukārt Kristoforu Fīrekeru (aptuveni 1615–1685) iespējams uzskatīt par latviešu dzejnieku ciltstēvu. Pirms Fīrekeru, tulkojot garīgās dziesmas, tekstus no vācu valodas pārcēla mehāniski, vārdu pa vārdam – un acīmredzot bija diezgan lielas grūtības baznīcā tos izdziedāt, nemaz nerunājot par jēgas uztveršanu (kontrastam atcerēsimies tautasdziesmu skaidrību un absolūto skaniskumu) Turpretī Fīrekers patiesi latviskoja vācu tekstus, pirmais ievērodams precīzu pantmēru un atskaņas. Citiem vārdiem, Fīrekers latviešu valodu “pieradināja” Rietumeiropas poētiskajai tradīcijai. Tautasdziesmu “intuitīvajai poētikai” parādījās ievērības cienīgs konkurents. Pavisam ir saglabājušās apmēram 180 Fīrekeru latviskotās garīgās dziesmas, kuras līdz

pat 19. gadsimta sākumam kalpoja par paraugu vēlākajiem dzejniekiem. Kaut arī Fīrekers savu darbību nav manifestējis ne ar kādām estētiskām vai teorētiskām deklarācijām, viņu iespējams uzskatīt par tipisku klasicisma pārstāvi. Fīrekera dotības vislabāk raksturo tas, ka viņa latviskotais Martina Lutera himnas “Dievs kungs ir mūsu stiprā pils” variants turpina pastāvēt vēl mūsdienās.

Katras tautas literatūras vēsturē izcilu vietu ieņem Bībeles tulkojums. Jau tā parādīšanās vien liecina par stabilu rakstītās literatūras tradīciju. Latviski Bībeli pilnībā pārtulkoja mācītājs Ernests Gliks (1652–1705). Tulkojums izdots 1685.–1691. gadā. Jāuzsver, ka svarīgs bija ne tik daudz pats Bībeles latviskošanas fakts, cik tas, ka latviešu rakstu valoda tika piemērota ļoti sarežģītajai un daudzslāņainajai Bībeles metaforikai, turklāt Gliks tulkoja no oriģinālvalodām. Būtībā Gliks radīja prozas tradīciju gandrīz tukšā vietā. Bībeles tulkojums ir tas lūzumpunkts, kad valoda iegūst jaunu dimensiju – plakanās un didaktiskās alūzijas kļūst telpiskas. Teksts vairs nav tikai mehānisms, ar kura palīdzību nogādāja informāciju līdz lasītājam, bet gan poētisks fenomens.

18. gadsimta sākumā Ziemeļu kara un tam sekojošās mēra sērgas laikā Latvija tika izpostīta un jau tā retie literārie mēģinājumi apstāka pavisam. Tālākais literatūras process saistāms jau ar Gotharda Frīdriha Stendera (1714–1796), saukta par Veco Stenderu, vārdu. Vecais Stenders bija neparasti daudzpusīga un darbīga personība: viņš rakstīja baznīcas dziesmas, populārzinātniskas grāmatas, reliģiskus apcerējumus, valodnieciskus darbus, Bībeles pārstāstus, sastādīja vārdnīcas un ābece. Tomēr pats galvenais – Vecais Stenders bija laicīgās literatūras aizsācējs. Viņš sarakstīja (precīzāk: lokalizēja tolaik populāru vācu autoru tekstus) vairākus dzejoļu krājumus – latviešu zemniekiem paredzētas, dzejiskā formā sacerētas pamācības. Autors savus dzejoļus dēvēja par “dziesmām”: pēc klasicisma kanona atšķirībā no odām un himnām dziesmas pieder “vidējam žanram”, kas izprotams arī zemniekiem. Vecais Stenders apgalvoja, ka dzejai vispirmām kārtām jāizteic skaidras un derīgas domas. No šejienes izriet viņa gluži vai neciešamā pamācītīksme: viņš nekad nepalaiž garām izdevību brīdinoši izsliet rādītājpirkstu un nolasīt morāli – piemēram, par laimi, kas rodama darbā, vai dzeršanas kaitīgumu. Vecais Stenders apdzejoja idillisku sadzīvošanu zemnieka sētā, vietumis gan atļaujoties kādu kodīgāku vācu muižniecībai veltītu frāzi; viņam ir arī pasaulīga prieka piesātināti mīlestības un dabas

dzejoļi. Vecais Stenders rakstīja arī stāstus un pasakas. Autors tās dēvēja par līdzībām, no kurām lasītājam jāgūst “gudras mācības”; to vidū ir Ezopa, Fedra, Lutera tekstu pārstāsti.

1806. gadā iznāca dzejoļu krājums “Tā Neredzīgā Indriķa dziesmas”. Autors bija akls latviešu tautības vīrs, saukts par Neredzīgo Indriķi (1783–1827). Viņš bija pirmais latvietis, kuram iespiests dzejoļu krājums, taču šis fakts nebūt nenozīmē, ka beidzot arī paši latvieši bija ķērušies pie nacionālās dzejas tradīcijas iedibināšanas. Neredzīgais Indriķis bija īstens sava laikmeta bērns, proti, vācu klasicisma un sentimentālisma sekotājs: dzejas mākslā viņu ievadīja draudzes mācītājs K. G. Elferfelds (1756–1819), dzejnieks un pirmās latviešu valodā sarakstītās oriģināllugas autors (luga propagandēja baku potēšanu); paraugi – Fīrekers un Vecais Stenders.

19. gadsimta pirmajā pusē parādījās aizvien vairāk latviešu tautības autoru. Ansis Līventāls (1805–1878) bija dzejnieks, stāstnieks un tulkotājs; viņa daiļradē atrodami gan sentimentāli, gan sociālkritiski motīvi. Autodidakts Ansis Leitāns (1815–1874), neraugoties uz izglītības trūkumu, izmanījās kļūt par liela latviešu laikraksta – “Mājas Viesa” – redaktoru un rakstīja moralizējošus stāstus un pantus. Daži viņa lokalizējumi (K. Šmida “Grāfa lielmāte Genoveva”, “Kara lielskungs Eistakius” u. c.) kļuva tik populāri, ka mūslaikos tos dēvētu par bestselleriem. Skolotājs Ernests Dinsbergs (1816–1902) bija fantastiski ražīgs – viņš publicēja aptuveni 100 grāmatas, apdzejoja lielus vēsturiskus notikumus un Bībeles sižetus. Dumpīgais Jānis Ruģēns (1817–1876) sarakstīja dramatisku poēmu pēc Ījaba grāmatas motīviem, kurā līdzībās runāja par pasaules netaisnību; poēmas publikācija tika aizliegta. Ruģēns viens no pirmajiem atļāvās skaidri un gaiši apvaicāties: “Kad atnāks latviešiem tie laiki, / Ko citas tautas tagad redz?”

Tomēr šie un arī daudzi citi tā laika autori, lai arī brīžiem apskaužami ražīgi, nebija profesionāli literāti tai nozīmē, kādā šo jēdzienu saprotam šodien – viņi daudz augstāk vērtējami kā žurnālisti, popularizētāji vai sabiedriski darbinieki. Turklāt starp viņiem nebija pietiekami lielu un oriģinālu talantu, kas spētu reformēt literatūru. Rakstītajam tekstam joprojām piemita zināms bezpersoniskums. Aizgūtās un adaptētās literārās struktūras faktiski darbojās bez pašu autoru līdzdalības; autors īstenībā bija tikai pierakstītājs.

Tādējādi latviešu literatūra jau no pašiem pirmsākumiem veidojās kā Eiropā iederīga un Eiropai piederīga. Tiesa gan, tai tika iedalīta pieticīga ļoti

attālas Eiropas provinces literatūras loma, līdz kurai visi garīgie un literārie strāvājumi atnāk ar lielu nokavēšanos un šajā ceļā pazaudē daudzus svarīgus elementus. Domājams, katram ir pazīstama visai īpatnējā sajūta, kāda rodas, lasot, teiksim, Neredzīgā Indriķa vai Vecā Stendera tekstus: it kā gan lasītājs, gan autors pagalam nepieklājīgā kārtā labprātīgi būtu ielīduši krātiņā, no kura laukā paša spēkiem nav viegli tikt. Dzejas analīze šajos tekstos atrod klasicismam vai sentimentālismam raksturīgās struktūras, tomēr intuitīvi jūtams, ka kaut kas nav kārtībā. Kāpēc? Būtībā tā ir mākslīgi radīta valoda – valoda, kas sāka veidot no nullpunkta. Vārdi nav ieguvuši plastiku, tie vēl ir funkcionālas zīmes – katram vārdam ir precīzi definēta nozīme. Nav paša svarīgākā – mirguļojošā un izplūdušā jēgas oreola ap vārdu, kuru nespēj aprakstīt nedz skaidrojošās, nedz frazeoloģiskās vārdnīcas. Un salīdzinājumam atkal blakus uzlūkosim tautasdziesmu valodu: ir gan plastika, gan oreoli, gan n–tās dimensijas. Īstenībā Latvijā vairākus gadsimtus valoda eksistēja divos līmeņos – ikdienā un literatūrā, bet pats paradoksālākais ir tas, ka literārā valoda bija krietni trūcīgāka par ikdienas valodu. Saskarsme starp divām kultūrām vienmēr ģenerē auglīgus impulsus. Taču latviešu kultūrā iespējamais dialogs pārtapa vācu kultūras monologā, turklāt šis monologs bija pārlietu pārsātināts ar pašapmierināti skolmeistarīgām intonācijām. 19. gadsimta vidū nācās šo monoloģisko inerci pārvarēt.

Priekšstats par latviešu literatūras sākotni nebūs pilnīgs, ja vismaz garāmejot neminēsim kādu savā ziņā unikālu parādību. Tā bija neoficiālā literatūra – teksti, kurus radīja paši zemnieki. Tie izplatījās rokrakstos un norakstos un bieži vien, no mūsdienām raugoties, bija dzīvāki par drukāto literatūru. Turklāt runa nav par atsevišķiem rokrakstiem, kurus autori dažādu iemeslu dēļ nav varējuši publicēt, – tā bija masveida parādība, kas ilga vairāk nekā gadsimtu. Popularitātes ziņā rokrakstu literatūra varēja sacensties ar drukāto.

No 18. gadsimta vidus latviešu zemnieku vidū sāka izplatīties reliģiski sabiedriska kustība – hernhūtiešu brāļu draudzes. Hernhūtieši bija fanātiski rakstītāji un pārrakstītāji (tieši ar hernhūtismu izskaidrojams augstais lasītpratēju procents zemnieku vidū). Patlaban ir zināmi aptuveni 500 rokraksti, taču ir skaidrs, ka saglabājusies vien maza daļa no kopējā daudzuma. Pirmie teksti sacerēti starp 1740. un 1770. gadu, tātad –

pusgadsimtu pirms Neredzīgā Indriķa. Hernhūtiešu literatūrā iespējams izdalīt vairākus žanrus: runas, kuras tika lasītas brāļu draudžu saietos; garīgās dziesmas (tajās atšķirībā no oficiozajiem tekstiem Jēzus ir nevis “Tas Kungs”, bet “draugs”); hernhūtiešu autobiogrāfijas v dažkārt ļoti dramatiski un traģiski dzīvesstāsti, no kuriem dažs krietna romāna vērtē, vismaz tajos autora personības atspulgs jūtams vairāk nekā drukātajā literatūrā; brāļu draudžu vēstures. Bija arī tulkojumi, tostarp 17. gadsimta mistiķu un vizionāristu – vācieša H. Engelbrehta un angļa Dž. Banjana – darbi un pat Šillera “Laupītāji”.

Hernhūtiešu darbību nedrīkst novērtēt pārāk zemu. Būtībā tā bija bezmaz vienīgā iespēja latviešiem jaunajā kultūras telpā realizēt savas kultūru radošās potences un kultūru patērējošās prasības, jo sevišķi – brāļu draudžu kustības sākumposmā. Bez tam hernhūtieši sagatavoja augsni gaidāmajai latviešu inteliģencei, jo prasme lasīt un rakstīt brāļu draudzēs bija obligāta.

Zaudēto paradīzi meklējot

19. gadsimta vidus un otrā puse

Tātad – literatūra bija sākusies, taču plaša starp mitogenēzes laikmetu un rakstīto literatūru turpināja pastāvēt, turklāt tā bija meklējama nevis tālā pagātnē, bet tepat blakus – un tāpēc krietni jūtāmāka nekā Eiropas “vecajās” kultūrās. Ģeogrāfiski provinciālajā Latvijā veidojās vienlīdz provinciāla literatūra. Ēnas literatūra. 19. gadsimta pirmajā pusē literatūrā bija tikai “zemie” žanri – vai nu utilitāra rakstura teksti, vai izklaides lasāmviela. Literatūra bija bez centra, amorfa masa, bez spožām personībām un tekstiem, kuriem piemistu kultūrveidojošs spēks. Bija skaidrs, ka literatūra nevar pastāvēt tikai kā vācu literatūras spogulis: bija jābūt vēl kaut kam, vienalga, vai to dēvēt par arhetipisko pamatu, nacionālo kodu vai tradīciju, lai vārds izslīdētu no eiropeiskā provinciālisma tvērieniem un iegūtu savdabību. Tāpēc līdz ar nacionālās inteliģences rašanos parādījās pirmie mēģinājumi pārkāpt pār plaisu atpakaļ vai vismaz samanīt, kas tur, viņā pusē, savulaik atstāts.

Šīs ir e-grāmatas parauga beigas. Paldies par interesi!

Iegādāties grāmatu Tu vari šeit: www.publicetava.lv/gramata/Latviesu-literaturas-vesture

Apmeklē arī autora lapu: www.publicetava.lv/Guntis-Berelis